

ВІЙСЬКОВА АГРЕСІЯ РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ ПРОТИ УКРАЇНИ

АГРЕСИВНА ВІЙНА ПРОТИ УКРАЇНИ ТА РУЙНАЦІЯ СВІТОВОГО ПРАВОПОРЯДКУ: ПРИЧИНИ І ГОЛОВНІ ЗАСОБИ РЕАГУВАННЯ НА ТЛІ ІСТОРИЧНИХ ПАРАЛЕЛЕЙ

Віктор КОЛІСНИК

*доктор юридичних наук, професор,
суддя Конституційного Суду України*

Під час Другої світової війни, коли нацистський режим намагався підкорити собі півсвіту, цивілізацію врятував Черчилль, завдяки незламній волі та енергії якого було створено могутню антигітлерівську коаліцію, що переконливо довів Джон Гарт своїм бестселером «Як Черчилль врятував цивілізацію: епічна історія тринадцяти років, які ледь не знищили цивілізований світ»¹. А через 77 років після завершення Другої світової війни в Європі вже Україна змушена рятувати не лише себе, а й світову цивілізацію та систему міжнародної безпеки від російської навали і її спроб зруйнувати міжнародний правопорядок.

Росія — не перша держава, котра зазіхає не лише на територію сусідньої держави, а й водночас на правила цивілізованого спілкування і співробітництва між державами та усталений світовий правопорядок. Однак теперішній виклик від Росії має особливий характер, адже його кинуте світовій цивілізації, міжнародному праву та міжнародному правопорядку з боку держави, що має значний ядерний потенціал, становить загрозу існуванню всього людства через її «ядерний шантаж» і водночас є постійним членом Ради Безпеки Організації Об'єднаних Націй, головна мета якої полягає саме в усуненні «загрози миру і припинення актів агресії» (частина перша статті 1 Статуту ООН).

Чому ж Росія руйнує не лише Україну, а й правила цивілізованого спілкування, співіснування та співробітництва, в широкому сенсі — цивілізацію, прогрес і світовий правопорядок? Чому в XXI столітті в Європі розгорілася повномасштабна і жорстока агресивна війна Росії проти України? Чому цивілізовані держави, маючи жакливі досвід Другої світової війни та історичну пам'ять, декларуючи прихильність до європейських демократичних цінностей, прогавили зміцнення авторитаризму в Росії, що загрожує всьому світові ядерною війною? Чому російське вторгнення в Україну миттєво зруйнувало майже всі юридичні та інституційні механіз-

¹ Гарт Дж. Як Черчилль врятував цивілізацію: епічна історія тринадцяти років, які ледь не знищили цивілізований світ. Харків : Ранок, Фабула, 2019. 336 с.

ми, покликані унеможливити нову війну в Європі, хоча спиралися вони передусім на трагічний досвід Другої світової війни і були реакцією на десятки мільйонів втрачених людських життів, що їх поглинула та страшна війна?

Міжнародний правовий порядок означає такий стан відносин між державами, що встановлений міжнародним правом, визнаний міжнародною спільнотою та функціонує як усталена повсякденна міжнародна практика на основі дотримання всіма суб'єктами міжнародного права вимог, приписів і рекомендацій актів міжнародного права, зокрема щодо виконання ними зобов'язань, використання прав і додержання заборон за умови поваги до прав усіх інших суб'єктів міжнародного права.

Саме такий правопорядок зруйнувала Росія, здійснивши 24 лютого 2022 року підступний, зухвалий і віроломний напад на Україну. До цього вона неодноразово вустами своїх посадовців лицемірно заявляла, що українців як нації начебто не існує, що українці — то буцімто якась ілюзорна спільнота. При цьому вони чомусь забули, що визначальним у процесі виникнення та розвитку будь-якої нації є вільна та позбавлена будь-якого тиску самоідентифікація особи, яка сама себе усвідомлює такою, що належить до певної нації. Саме «уявленою спільнотою» називав націю Бенедикт Андерсон, на думку якого «вона уявлена тому, що представники навіть найменшої нації ніколи не знатимуть більшості зі своїх співвітчизників, не зустрічатимуть і навіть не чути будуть нічого про них, і все ж в уяві кожного житиме образ їх співпричетності»².

Грубо й цинічно руйнуючи принципи та правила цивілізованого міждержавного спілкування і співіснування, Росія вже знищила міжнародну та європейську систему гарантування загального миру та міжнародної безпеки, наглядно продемонструвала немічність ООН, НАТО, Ради Європи, Європейського Союзу, МАГАТЕ, Міжнародного Комітету Червоного Хреста та інших міжнародних організацій і міждержавних союзів. А це в свою чергу зруйнувало безпечне та безхмарне сьогодні і майбутнє не лише Європи, а й усієї світової спільноти. Але якщо для частини людства це означає лише відмову від звичного комфорту, то для багатьох соціальних груп і навіть народів — втрату доступу до продовольства та елементарних речей, а отже — загрозу голодної смерті, поширення злиднів та епідемій.

Сталося так насамперед через багаторічне загравання лідерів демократичних держав із російською елітою, що сприяло не лише зміцненню російського авторитаризму, а й руйнуванню світового правопорядку та навіть наближенню загрози голоду для багатьох людей, передусім найбільш вразливих соціальних прошарків у бідних країнах.

Варварські бомбардування та обстріли українських міст і сіл, численні випадки страт цивільних осіб, насильства і мародерства з боку російських окупантів уже зафіксовані, задокументовані та закарбовані в людській пам'яті. Свідки людських трагедій цієї війни вже розповідають свої моторошні історії, а багато хто, на жаль, уже не зможе нічого розповісти. Фотографії тіл закатованих і добитих пострілами в потилицю зі зв'язаними руками людей — це німий докір політикам, які багато разів намагалися «зрозуміти» російського президента та задобрити

² Андерсон Б. Уявлені спільноти. Міркування щодо походження й поширення націоналізму. Київ : Критика, 2001. С. 22.

його поступками, як виявилось, за рахунок цивілізаційних правил, міжнародного правопорядку, європейських цінностей, людських життів, страждань і людської долі мільйонів, що враз стали вигнанцями на своїй землі або поневіряються по чужих світах. Серед таких поступок були й цивілізаційні правила та міжнародний правопорядок, який має бути обов'язковим для всіх держав, однак у відносинах із Росією запроваджено окремі винятки, зокрема щодо наслідків воєн, спровокованих або зорганізованих російськими військовиками у Молдові, Грузії, Чечні, Україні, Сирії. І лише після початку повномасштабної збройної російської агресії проти України в лютому 2022 року демократичні держави та світові лідери почали досить повільно та мляво усвідомлювати загрози, що постали не лише перед Україною, а й перед усією європейською спільнотою та навіть усім людством. Однак таке усвідомлення і розуміння є лише частковим.

Чому це стало можливим у XXI столітті?

Насамперед тому, що ми — українське суспільство, наша держава, військовики, органи правопорядку — не були підготовленими до військового вторгнення, хоча численні попередження про ймовірність нападу лунали завчасно й неодноразово. А спростування щодо можливого російського нападу на Україну напередодні війни виглядали так само дивно, як і твердження Георгія Жукова, начальника Генерального штабу збройних сил СРСР, про те, що вермахт начебто «зненацька» атакував радянський кордон 22 червня 1941 року (адже його посада поклала на нього обов'язок очікувати нападу без будь-якої загрози).

У багатьох сферах підготовка до можливого вторгнення так і не почалася, аж допоки перші російські ракети та бомби не впали на українську землю. Та навіть більше: переважна частина громадян, колективів, установ і організацій навіть не намагалися обговорити можливі варіанти дій на випадок російського бомбардування, ракетних і артилерійських обстрілів, окупації певної частини державної території та перебування під окупацією. А відомі журналісти та громадські діячі навіть пишалися тим, що вони ще не зібрали так звану «тривожну валізу» і навіть «не збираються цього робити». Така недалекоглядність передавалася глядачам, які й собі хизувалися, що вони буцімто «нікуди не поїдуть» і «нічого готувати не збираються».

Так сталося ще й тому, що багато хто і серед посадовців, і серед експертів не вірив у можливість вторгнення Росії в Україну, хизувався цим та не хотів чути тих, хто наполягав на високій імовірності агресії з боку Росії (хоча дехто мав би «вірити» у таку загрозу за своєю посадою). Та навіть більше — глузували з останніх, називаючи їх «панікерами» та «боягузами».

Намагання з'ясувати місця розташування найближчих бомбосховищ у Києві щоразу викликали щире здивування, за яким лунав вигук: «Та яка там війна!», а далі — впевнене «не панікуйте», «війни точно не буде» тощо. Так само і в червні 1941 року ТАРС навіть опублікувало спростування «чуток» про можливий напад за дев'ять днів до вторгнення.

Значна частина західних держав та їх лідерів так само, як і Україна, виявили неготовність до війни такого характеру і масштабу. А завадила їм у належній підготовці до такої війни насамперед відсутність належної оцінки та юридичної кваліфікації дій Росії, відсутність бажання, волі та мужності політичного керівництва реагувати належним чином на грубі порушення норм міжнародного права Росією

у Молдові та Грузії, визнати російсько-українську війну, що триває з 2014 року, саме війною, Росію — державою-агресором та державою, що фінансує тероризм, а її імперські прагнення — явищем, що загрожує цивілізації та існуванню всього людства.

Грубо порушуючи загальновизнані принципи міжнародного права та різноманітні правила, запроваджені в цивілізованому світі, держава не може бути частиною цього світу й саме тому має бути ізольованою. Однак порушення Росією цивілізованих правил і правил ведення бойових дій ні в Молдові, ні в Грузії, ні в Чечні, ні в Україні, ні в Сирії, ні в жодній іншій державі так і не отримали тоді об'єктивної оцінки, точної юридичної кваліфікації та жорсткої реакції з боку міжнародної спільноти й насамперед держав усталеної демократії. Безкарність стимулювала та заохочувала російське керівництво до втручання у внутрішні справи інших держав, нових вторгнень і навіть демонстративних розправ із опонентами.

Імперський синдром разом із прагненням повернути статус так званої «великої» держави уже давно штовхали російське керівництво до провокування напруги на теренах колишнього СРСР.

Так було в Молдові у 1992 році, коли за сприяння 14-ї армії збройних сил РФ і російських найманців було розгорнуто бойові дії та створено штучну «Придністровську молдавську республіку», маріонеткову за своєю сутністю. Це був засіб тиску на Молдову, спроба зробити її слухняною та утримати її у своїй орбіті.

Незабаром схожу схему Росія втілила й у Грузії у 1992 році, коли вона так само розгорнула війну в Абхазії та утворила штучну маріонеткову абхазьку «державу». При цьому російські літаки вели обстріл мирних міст ракетами, скидали бомби, застосовували танки й артилерію.

Схожу схему було реалізовано у 2008 році у Грузії, коли на грузинську владу російська пропаганда знову наклеїла ярлик «фашистів» і за надуманим приводом так само спровокувала і розгорнула війну.

Не отримавши об'єктивної оцінки своїх дій, пов'язаних із грубим порушенням норм міжнародного права, Росія пішла далі й за надуманим приводом вдерлася в Україну, окупувала український Крим (Автономну Республіку Крим та Севастополь), імітуючи «народний» референдум і цинічно блокуючи українські військові частини й кораблі переважаючими за чисельністю військовими підрозділами, зухвало принижуючи українських військових. Але й тоді реакція західних держав була доволі млявою й обмежувалася здебільшого черговим «занепокоєнням», а запроваджені тоді санкції мали обмежений характер. В основу таких підходів, очевидно, було покладено небажання псувати відносини з російським політичним керівництвом, оскільки Росія була і джерелом сировини, і ринком збуту та й до того ж мала чисельні збройні сили і значний ядерний арсенал.

Щоб відволікти увагу від окупації Криму, Росія відразу ж розпочала вторгнення в український Донбас та інші регіони України, насамперед східні й південні, хоча й робила це так званими «гібридними» методами, маскуючи штучне поширення хаосу під «народне повстання» (насправді організоване російськими спецслужбами) та штучні «народні республіки».

І це Росії знову вдалося, однак ні ООН, ні Рада Європи, ні Європейський Союз, ні Організація з безпеки та співробітництва в Європі не надали об'єктивної оцінки та точної юридичної кваліфікації діям Росії, яка відверто порушила акти міжна-

родного права і втрутилася у внутрішні справи незалежної Української держави за надуманими підставами та мотивами.

Дійшло навіть до того, що Росія ще влітку 2014 року вводила на територію України колони бойової техніки, залучала до ведення бойових дій на українській території не лише зорганізовані нею незаконні збройні формування та найманців, а й російські регулярні війська, вела обстріли з російської території українських військових підрозділів, що перебували на українській території, використовуючи, зокрема, реактивну артилерію.

Однак західні держави знову зробили вигляд, що вони нібито «не помітили» збройного вторгнення Росії в Україну та повірили у те, що елітні російські військовики заблукали й випадково опинилися на українській території. Навіть збиття пасажирського літака рейсу МН-17 російською зенітно-ракетною установкою не розбудило Захід, а політики й дипломати не наважилися спростувати твердження російського політичного керівництва про те, що їхніх військових начебто немає на українському Донбасі. І це попри те, що окуповані райони українського Донбасу й тамтешні окупаційні адміністрації вісім років фінансувала Росія, адже обіг російських рублів на окупованій частині української території є переконливим доказом фінансування тероризму. Росія також здійснювала військовий вишкіл та безпосереднє командування незаконними збройними формуваннями на території України, забезпечувала їх зброєю, бойовою технікою, боєприпасами, паливно-мастильними матеріалами, харчами і військовою амуніцією.

Саме таким чином західні держави фактично «пробачили» Росії відверте і зухвале порушення Статуту ООН та інших актів міжнародного права, «подарували» їй окупацію частини території Молдови і Грузії, значної частини української території й дали змогу Росії знехтувати резолюціями ООН щодо ситуації в Україні, виголошуючи позірні заяви про чергове «глибоке занепокоєння». Більше того, деякі держави продовжили співпрацю з Росією, зокрема й військово-технічне співробітництво, посилюючи й надалі її військовий арсенал сучасними засобами й уможлививши таким чином російську окупацію і ті звірства, які вона принесла на українську землю.

А дуже умовні, обмежені та навіть ілюзорні санкції, запроваджені щодо Росії у 2014 році західними державами, їх доволі млява реакція на окупацію частини української території фактично стимулювали розширення російської агресії та підготовку повномасштабного вторгнення в Україну. Млявість, страх та нерішучість західних держав сприймалися вищим російським політичним і військовим керівництвом винятково як «слабкість» і «роз'єднання» Заходу, думкою якого можна було знехтувати. Саме через нерішучість західних лідерів російське керівництво, зваживши можливі «здобутки» та «втрати», наважилося на планування агресивної війни проти України та втілення цього зухвалого і підступного плану.

Так само стимулом до агресії для російського політичного керівництва стала недостатня готовність України. Яскравим прикладом такої неготовності була, наприклад, помпезна передача одній із механізованих бригад лише одного танка та двох бронетранспортерів. Навколо цієї події було багато галасу. Російські стратеги дивувалися з такої «підготовки» до оборони, адже вони завжди рахували бойову техніку тисячами. Російське керівництво сприймало таку «підготовку» до війни як

«запрошення до вторгнення», адже схожі репортажі переконували їх у можливості швидкої та легкої «перемоги».

Так само стимулом до агресії для російського політичного керівництва стали різні публічні дискусії, які для українців були засобом обговорення нагальних проблем, формою демократичного контролю та формування громадської думки, а для російських аналітиків — підставою для висновку про «слабкість» України, адже значна частина росіян вважає сильною лише ту державу, яку бояться, а не критикують.

Так само своєрідним стимулом до збройної агресії для російського керівництва стала свідома відмова багатьох українських громадян називати загарбання частини території України, що сталося 2014 року, війною. Звичними були розмови про те, що Україну начебто вже «продали», або про «змову» тих, хто начебто «робить бізнес на крові», або про те, що «винні усі» тощо. Такі наративи були вигідними агресорові, адже окупація штучно маскувалася і для багатьох українців російська агресія переставала бути очевидною, а війну, напівприхована фаза якої тривала майже вісім років, багато хто з них свідомо «не помічав» або ж війною не вважав.

Так само стимулом до агресії для російського керівництва стала затята боротьба з перейменуваннями та за повернення старих радянських назв або назв, пов'язаних із Росією. Так, наприклад, у Харкові міська рада кілька разів поспіль попри рішення суду повертала одному з проспектів його попередню назву — проспект Маршала Жукова, що був дотичний до так званого «Московського» проспекту. До того ж під час перейменування районів міста Харкова одні райони змінили свої назви (наприклад, колишній Дзержинський район став Шевченківським), проте інші були збережені (зокрема й так званий «Московський» район, який перейменовували лише після вторгнення Росії в Україну в 2022 році). Демонстративна політична боротьба за збереження радянських та російських назв і символів в Україні сприймалася російським керівництвом як свідчення лояльності до Росії, а отже, і як запрошення до вторгнення. Так само сприймалися російськими ідеологами і пам'ятники російським діячам, поетам, письменникам, митцям в Україні.

Стимулом чи навіть «запрошенням» Росії до агресії стали й численні твердження напередодні російського вторгнення про те, що блок НАТО здійснюватиме заходи щодо протидії російській експансії лише в тому випадку, коли буде зазіхання хоча б «на один дюйм території однієї з держав НАТО». Кремлівські керманічі сприйняли ці тези винятково як можливість діяти поза межами країн НАТО не лише на власний розсуд, а й із застосуванням будь-яких засобів. Таким чином Захід фактично «закрив» спину агресору, убезпечивши його від «другого» фронту, насправді зігравши таку саму роль, як і СРСР на початку Другої світової війни, адже саме він гарантував безпечний тил нацистському війську під час вторгнення до Польщі.

У випадку з Україною в січні та лютому 2022 року Захід публічно дав зрозуміти, що будь-яка форма російського військового вторгнення до України не спонукає західні держави до адекватної військової допомоги жертві агресії. Обіцянка надавати допомогу українцям шляхом постачання лише легкого озброєння для ведення партизанської війни сприймалася російським керівництвом як те, що Захід уже «змирився» з можливою російською окупацією всієї України. Ця обіцянка

також була стимулом, адже небезпека війни на два фронти та ймовірність побачити потужну зброю в українців зводилася нанівець, що зміцнило прагнення російського лідера до вторгнення, яке в його уяві за таких умов виглядало «легкою прогулянкою».

Чому ж російське вторгнення відбулося саме в лютому 2022 року?

Скоріш за все російський лідер став заручником своєї пропаганди і власних висловлювань, що стали своєрідною програмою. Він пов'язав себе своїми ж словами про розпад СРСР як «найбільшу геополітичну катастрофу», адже саме у 2022 році виповнюється сто років з дня утворення СРСР. Саме тому російський президент не міг пройти повз таку дату, адже у повітрі повисало питання — чого саме він досяг на шляху «відновлення» СРСР як держави, яку російська пропаганда постійно звеличувала?

До того ж і самому диктатору восени має виповнитися 70 років. Тож який підсумок своєї діяльності щодо відновлення СРСР міг він подати для російського народу незабаром після власного 70-ліття, адже він багато разів шкодував про розпад СРСР і намагався його відновити, перебуваючи в ілюзорному образі «рішучого» лідера? Саме ці головні чинники штовхали його до військової агресії проти України, адже радянська, а згодом і російська політична еліта вважали, що СРСР не може існувати без України.

Головним засобом протидії відкритій широкомасштабній російській агресії став відчайдушний збройний опір українських військовиків і підтримка цього опору з боку українського суспільства. Значну роль відіграють також і дипломатичні зусилля українських посадовців, і санкції, запроваджені проти агресора, і регулярні поставки озброєння, бойової техніки, боєприпасів, засобів зв'язку, обладнання та військової амуніції від тих держав, що підтримують протидію агресорові.

Однак виникає запитання: чи всі ці форми і засоби реагування на російську агресію є адекватними, достатніми й ефективними?

Оскільки Росія руйнує не лише Україну, а водночас і цивілізацію, і правила цивілізованого спілкування, і прогрес, і світовий правопорядок, то світова спільнота не може стояти осторонь. Якщо гіпотетично припустити, що за наслідками широкомасштабного вторгнення в Україну Росія досягне хоча б якоїсь своєї мети та зможе долучити до вже окупованих нею у 2014 році українських земель ще хоча б якусь частину території, то це означатиме повернення світу до пріоритету так званого «права сильнішого» у міжнародних відносинах та водночас безсилля системи міжнародної безпеки. Тоді поглинання однією державою території іншої держави (чи її частини) шляхом застосування грубої військової сили та ядерного шантажу може перетворитися на приклад для інших і усталену практику, адже російські посадовці неодноразово наголошували, що сферою російських інтересів є не лише Україна, а й балтійські держави, Молдова, Польща, Фінляндія та навіть усі колишні сателіти СРСР у Східній Європі. Ймовірність збереження такої тенденції доводить той факт, що російську окупацію значних частин території Молдови, Грузії та України під виглядом створення штучних «республік» у період з 1992 року по 2014 рік західні держави фактично «пробачили» Росії та навіть заохочували її до нових загарбань за допомогою різних засобів «умиротворення» агресора («мінські угоди», «нормандський формат», сумнозвісна «формула Штайнмайера» тощо). Усі подібні заходи реагування на тлі чергового «занепокоєння», а також відсутність точної

юридичної кваліфікації дій Росії додавали російським яструбам впевненості у виправданості такої тактики, а також переконували у немічності колективного Заходу та в його нездатності протистояти Росії.

Саме тому українським дипломатам і правознавцям варто спрямувати свої зусилля на те, щоб переконати своїх колег із дружніх держав у тому, що збереження такої тенденції та продовження російської експансії неодмінно призведуть до астрономічного зростання витрат і зусиль, які доведеться докласти для стримування подальшого розростання агресії, убезпечення світової спільноти від зухвалого російського агресора, а також інших режимів, які можуть спробувати здійснити агресію в іншому регіоні планети. Покласти край цинічній агресивній російській політиці, що спирається періодично на «ядерний шантаж», у 2022 році було б у десятки (а може і в сотні) разів ефективніше та дешевше, ніж коли спроби остаточно вгамувати агресора відкладатимуться на невизначений час.

Саме тому матеріально-технічна, дипломатична та фінансова допомога, яку Україні надають західні держави, за своєю сутністю не є благодійністю та не може вважатися лише виявом шляхетності. Політики та правознавці мають усвідомити й донести до своїх громадян, що допомога Україні означає для західних демократій захист насамперед себе, своїх громадян, демократичного конституційного ладу, ліберальної демократії, конституційних цінностей, світового правопорядку та водночас забезпечення власної безпеки.

Не можна погодитися з тезою про те, що допомога Україні, яку надають західні держави, є начебто винятково виявом їх доброї волі, оскільки ці держави не мають жодних зобов'язань перед Україною у формі міжнародних договорів. Насправді ж згідно з Будапештським меморандумом Україна у 1994 році взяла на себе «зобов'язання ліквідувати всю ядерну зброю, що знаходиться на її території», а США і Велика Британія спільно з Росією підтвердили Україні «їх зобов'язання згідно з принципами Заключного акта НБСЄ поважати незалежність і суверенітет та існуючі кордони України» (пункт 1), «їх зобов'язання утримуватися від загрози силою чи її використання проти територіальної цілісності чи політичної незалежності України» (пункт 2), «їх зобов'язання домагатися негайних дій з боку Ради Безпеки Організації Об'єднаних Націй з метою надання допомоги Україні як державі-учасниці Договору про нерозповсюдження ядерної зброї, що не володіє ядерною зброєю, в разі, якщо Україна стане жертвою акту агресії або об'єктом погрози агресією з використанням ядерної зброї» (пункт 3). Отже, три постійні члени Ради Безпеки ООН «взяли на себе зобов'язання домагатися негайних дій з боку Ради Безпеки Організації Об'єднаних Націй з метою надання допомоги Україні... в разі, якщо Україна стане жертвою акту агресії або об'єктом погрози агресією з використанням ядерної зброї». Україна виконала свої зобов'язання за цим меморандумом, а 24 лютого 2022 року стала жертвою агресії з боку Росії, яка саме в той період головувала у Раді Безпеки ООН, а згодом — об'єктом погрози агресією з використанням ядерної зброї.

Оскільки Україна виконала свої зобов'язання, а Росія блокує будь-які дії та рішення Ради Безпеки ООН щодо допомоги Україні з метою виправдання розпочатої нею агресивної війни проти України, то інші постійні члени Ради Безпеки ООН (і ті, що підписали цей меморандум — США та Велика Британія, і ті, що добровільно до нього приєдналися — Франція і Китай) мають виконати свої зобов'язання та на-

дати Україні саме таку допомогу, що не лише дасть змогу зупинити агресію, а й забезпечить відновлення територіальної цілісності України у повному обсязі, тобто у міжнародно визнаних кордонах станом на 1 грудня 1991 року. Саме так слід розуміти Будапештський меморандум, оскільки це міжнародний документ особливої ваги, адже він містить офіційні зобов'язання-гарантії всіх постійних членів Ради Безпеки ООН, що надані державі, яка, маючи потужну ядерну зброю, добровільно набула без'ядерного статусу. Повна офіційна назва цього надзвичайно важливого документа — «Меморандум про гарантії безпеки у зв'язку з приєднанням України до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї». І якщо під міжнародною угодою такої ваги стоять підписи найвпливовіших лідерів держав, що є постійними членами Ради Безпеки ООН та які офіційно гарантують безпеку державі, що є однією з держав-засновниць ООН, тоді такі гарантії є зобов'язаннями-гарантіями водночас і від Ради Безпеки ООН, і від кожної з цих держав. Тому агресивна війна Росії проти України — це не проблема відносин двох держав, а глобальна проблема міжнародної спільноти, адже Україна стала не лише жертвою агресії, а й жертвою погрози застосування ядерної зброї з боку Росії, що поставило світ перед загрозою глобальної ядерної катастрофи. Отже, це проблема і ядерної безпеки всієї планети, і проблема відмови держави, що є членом Ради Безпеки ООН, від виконання своїх зобов'язань згідно з міжнародними договорами, а допомога Україні — це засіб усунення катастрофи глобального масштабу.

У контексті проблем, що постали перед людством через розв'язану Росією війну проти України, варто нарешті згадати, постійно пам'ятати і усвідомити всім той досвід, що передував Другій світовій війні. Прихильники домовленостей із агресором тоді дуже швидко переконалися, що агресора неможливо задовольнити чи «умиротворити», адже історичні паралелі між передвоєнним періодом тоді й тепер є досить красномовними.

По-перше, про це свідчать і «плебісцит» із озброєними нацистськими штурмовиками в Австрії у 1938 році, і фальшивий референдум із озброєними російськими військовиками без знаків розрізнення у Криму в 2014 році.

По-друге, окупація нацистами частини Чехословаччини у 1938 році стала засобом створення плацдарму для насильницького розчленування Чехословаччини, подальшої окупації Чехії й утворення маріонеткової Словацької республіки. Аналогічними були й дії Росії після окупації Криму, адже вона у 2014–2015 роках окупувала окремі райони українського Донбасу, створила там фейкові «народні республіки», а у 2022 році під фальшивим гаслом «захисту» цих терористичних угруповань та з використанням усіх окупованих нею раніше територій як плацдарму намагалася так само швидким ударом окупувати всю Україну й розчленувати її.

Однак є ще один важливий висновок, який впливає з досвіду Другої світової війни, проте він якось занадто довго залишається поза увагою сучасних політичних лідерів: з агресором не можна боротися «напівсили», обережно й повільно дозуючи зусилля та засоби тиску. У цьому легко переконалися, якщо порівняти сили і засоби, застосовані під час Другої світової війни для подолання нацизму, тодішні втрати сторін і ті неймовірні зусилля, яких довелося докласти державам антигітлерівської коаліції і для того, щоб здолати збройні сили нацистського режиму, і для того, щоб забезпечити війська союзників усім необхідним. Лише не-

віглас може сприймати перемогу над нацизмом як легку й очікувану. Насправді подолати нацизм у Європі вдалося лише ціною надмірних зусиль багатьох держав і народів. Навіть маючи значну чисельну перевагу в особовому складі військ, бойовій техніці та боєприпасах, а також у сумарному економічному потенціалі, просування союзників було повільним, тяжким і кровопролитним, а спротив нацистських військ — організованим і дошкульним навіть в останні місяці війни. І це при тому, що союзники за всю війну виробили, наприклад, 153 615 бомбардувальників, а держави Осі — лише 35 415, танків і САУ — 227 235 (проти 52 345), артилерійських систем — 914 682 (проти 180 141), вантажівок — 3 060 354 (проти 594 859).

Отже, з огляду на те, що Росія загрожує не лише територіальній цілісності України, а й цивілізації та світовому правопорядку, організація спротиву російським військам на території України не може здійснюватися вибірковими, частковими, дозованими й обмеженими засобами.

По-перше, такий підхід лише стимулює Росію до розширення агресії та можливих засобів і способів війни, адже в агресора виникає ілюзія щодо високої можливості досягнення своєї мети.

По-друге, через надмірну обережність та неквапливість під час надання допомоги Україні, яка стала жертвою російської агресії, ця жертва, обстоючи не лише власну свободу і державний суверенітет, а й міжнародне право та європейську систему безпеки, опинилася у становищі легкого лучника, який став до бою одночасно з кількома закутими в кольчуги нападниками, озброєними вогнепальними рушницями. Так само й українські захисники європейських демократичних цінностей та світового правопорядку опинилися на очах у всього світу в становищі такого лучника, адже попри поставки сучасного озброєння від партнерів і союзників на деяких ділянках російсько-українського фронту українські артилеристи, наприклад, тривалий час мали змогу здійснити лише один постріл із гармати у відповідь на могутні залпи десятками та навіть сотнями снарядів з боку російських військ. Те саме стосується мін і ракет до реактивних систем залпового вогню. Продовжуючи порівняння британського прем'єр-міністра щодо неприпустимості переговорів із «крокодилом, що схопив вас за ногу», варто наголосити, що в такій ситуації допомогти жертві нападу крокодила, подавши їй копістку, навряд чи вдасться.

На жаль, про можливі поставки Україні для протидії російській агресії всіх аналогічних видів і типів озброєнь, що їх застосовує агресор на українській території, поки що не йдеться навіть на рівні попереднього обговорення. Такий обмежений і обережний підхід не лише не узгоджується з концепцією «демократії, здатної себе захистити» (що набула нового змісту в умовах воєнного стану), а й стає для агресора стимулом до продовження війни проти України, оскільки створює в російського керівництва ілюзію щодо можливості досягнення гучної та переконливої «перемоги», якої воно прагне через уражене самолюбство. До того ж російське військове керівництво і командири різних рівнів намагаються таким чином уникнути відповідальності за бездарне управління військами, провали при проведенні військових операцій, мародерство, насилля та інші злочини своїх підлеглих.

Практичному втіленню концепції «війовничої демократії» (або «демократії, здатної себе захистити») перешкоджає відмова надавати окремі види озброєнь

через погрози з боку Росії. По-перше, продукування тез про можливу «ескалацію» війни в такому разі є просуванням кремлівських нарративів так само, як кілька років тому українські та європейські політики, потрапивши в тенета російської риторики, фактично погодилися з твердженням російських дипломатів щодо «неприйнятності звільнення військовим шляхом» окупованих Росією Криму та частини Донбасу. Виходить, що агресор нав'язав думку про те, що окуповану за допомогою збройного нападу територію звільняти так само, тобто військовим шляхом, не можна, а Україна як жертва держави-агресора, що тимчасово втратила частину своєї території, змушена була взяти на себе зобов'язання відмовитися від можливого воєнного способу повернення своїх територій. По-друге, така постановка питання є внутрішньо суперечливою та нелогічною, оскільки «дозована» допомога жертві агресії може на певному етапі війни знизити ефективність відсічі агресорові з боку окремих українських підрозділів, призвести до провалів на деяких ділянках фронту та навіть до окупації нових частин української території, що ще більше заглибить кремлівського лідера в його ілюзорну реальність та сприйматиметься ним як підтвердження реальності його плану. Тоді ескалація війни стане ще більш ймовірною, а витрати і зусилля, спрямовані на те, щоб зупинити агресора, й надалі зростатимуть, адже «дозована» допомога сьогодні неодмінно призведе вже завтра до істотного підвищення вартості засобів реагування та до надмірної загальної ціни досягнення миру й поновлення дії цивілізованих правил і норм міжнародного права.

Дивним і нелогічним є підхід окремих західних політиків, які на словах визнають, що Україна захищає європейські цінності, тобто фактично захищає Європу, однак вважають допустимим, щоб із потужним агресором Україна воювала, маючи значний дефіцит бойової техніки та боєприпасів, а то й взагалі не маючи аналогічних систем (зокрема бойових кораблів, підводних човнів, балістичних і крилатих ракет). Виходить, що майже «беззубе» Добро мусить боротися з підступним Злом (у вигляді «зубатої потвори з гострими іклами та пазурами»), а «помірквані» глядачі на «західній» трибуні й надалі підтримуватимуть Добро переважно вигуками та оплесками.

Показовим у цьому контексті є приклад мовчазного потурання японським мілітаристам, які ще перед Другою світовою війною розгорнули жорстоку загарбницьку агресивну війну спочатку проти Китаю, а згодом поширили свою агресію на територію Південно-Східної Азії та острови Тихого Океану. Повномасштабне вторгнення Японії до сусіднього Китаю в 1937 році, так само як і вторгнення російських військ в Україну у 2022 році, відбулося без будь-якої підстави, без будь-якого приводу та без оголошення війни, а тодішнє пояснення японських загарбників за своєю сутністю збігається з теперішньою російською риторикою останніх років щодо України. З огляду на тодішній своєрідний політичний статус Китаю японські посадовці неодноразово наголошували, що Китай не є «впізнаваною політичною одиницею, якій можна було б оголосити війну». Так само й російські посадовці неодноразово намагалися переконати західних лідерів у тому, що Україна начебто є не «справжньою» державою, а штучним утворенням.

Досвід Другої світової війни свідчить також про те, що зупинити агресора з огляду на те, що він здійснює ракетні обстріли всіх регіонів України, неможливо без ударів у відповідь, тобто без руйнування інфраструктури, що забезпечує

війська агресора всім необхідним. Під час Другої світової війни Велика Британія змогла наносити не епізодичні, а систематичні бомбові удари по території нацистської Німеччини лише через два з половиною роки після початку цієї війни, тобто лише тоді, коли британцям вдалося накопичити достатню кількість озброєння і боєприпасів завдяки розгортанню власного виробництва та постачання за програмою ленд-лізу зі США. У квітні 1942 року Черчилль поінформував Палату громад «про величезний наліт на Кельн 1 047 британських бомбардувальників. Англія нарешті досягла достатнього промислового рівня, щоб перенести бойові дії на німецьку землю у відповідь на бомбардування Гітлером цивільного населення в Лондоні, коли Люфтваффе кинула в бій тисячу літаків. Британія тепер мала перевагу в повітрі»³. Британське командування бомбардувальної авіації «намагалось, коли це можливо, вибирати конкретні німецькі заводи для бомбардування: принаймні вони становили 30 % їхніх цілей. Політика була скерована на „знищення величезних, густонаселених промислових районів“, щоб обмежити виробництво військових матеріалів, таких як кулькові підшипники та синтетичне моторне мастило, і деморалізувати німецьке трудове населення... Не було жодних сумнівів, що бомбардування мали ефект і послабили військовий потенціал противника»⁴. Однак попри те, що британська й американська авіація здійснювали бомбардування різних об'єктів практично щоночі та щодня, а інтенсивність бомбардувань у подальшому істотно зростала, нацистська промисловість продовжувала нарощувати виробництво озброєння та боєприпасів, а подолати агресора вдалося лише через три роки щоденних надзвичайно потужних бомбардувань і надмірної напруги сил усіх союзників, що входили до антигітлерівської коаліції.

На переконання Альберта Шпеєра, який обіймав посаду міністра озброєнь у нацистському уряді, війна в Європі могла бути завершена поразкою нацистського режиму ще всередині 1944 року в тому випадку, коли б бомбардувальна авіація союзників концентрувала свої зусилля саме на найважливіших об'єктах військової інфраструктури, а не розпорошувала свої зусилля на другорядні об'єкти. Це доводить, що і в російсько-українській війні об'єднаний військовий потенціал, наданий Україні, має бути сконцентрований водночас і на враженні бойової техніки та живої сили противника, і на його логістичних маршрутах, включаючи військові склади та бази постачання.

Водночас дипломати та посадовці уже зараз мають ініціювати проведення міжнародної конференції держав, що поділяють європейські цінності, для розгляду порушень Росією Статуту ООН, втручання Росії у внутрішні справи інших держав та перебування її військ на території інших держав всупереч волі народів і урядів. Ця конференція має висунути жорсткі вимоги до Росії щодо демілітаризації та повернення всіх безпідставно (або за надуманими підставами) окупованих нею територій. Росія має повернути Україні Автономну Республіку Крим та місто Севастополь, окремі райони Донецької та Луганської областей, а також усі українські території, окуповані у 2022 році.

³ Гарт Дж. Як Черчилль врятував цивілізацію: епічна історія тринадцяти років, які ледь не знищили цивілізований світ. Харків : Ранок, Фабула, 2019. С. 251.

⁴ Там само. С. 252–253.

Українські дипломати та правознавці мають запропонувати світовій спільноті встановити юридичний механізм впливу на будь-якого агресора, що розпочав агресивну війну, продовжує проведення агресивної війни проти незалежної держави або відмовляється припинити таку агресію. Цей механізм має включати, зокрема, такі складові: 1) запровадження широких економічних санкцій, спрямованих насамперед на унеможливлення виробництва, фінансування або придбання державою-агресором будь-якого озброєння, боєприпасів, бойової та військової техніки, засобів зв'язку, військового обладнання, військової амуніції та будь-яких матеріалів, обладнання і продовольства, що може використовуватися для підтримання боєздатності збройних сил і нерегулярних військових формувань, зокрема й приватних військових організацій держави-агресора; 2) запровадження індивідуальних санкцій до посадовців та інших суб'єктів, діяльність яких пов'язана з плануванням, організацією та проведенням агресивної війни або спрямована на її підтримку; 3) запровадження економічних санкцій до тих посадовців, держав та інших суб'єктів, які надають державі-агресору допомогу, сприяють їй у здійсненні агресії проти незалежної держави, а також створюють можливості для посилення держави-агресора або подолання впливу санкцій хоча б щодо одного виду санкційних обмежень.

Умовами зняття санкцій із держави-агресора, її посадовців та інших осіб мають бути визнані: а) повне відшкодування шкоди, завданої громадянам у результаті ведення агресивної війни (у тому числі у зв'язку з потребою відновлення здоров'я, у зв'язку з інвалідністю в результаті бойових дій, обстрілів, тортур, поранень, у зв'язку з втратою годувальника, у зв'язку з втратою рідних і близьких, у зв'язку з похованнями, ексгумацією, перепохованнями); б) повне відшкодування матеріальної шкоди, завданої в результаті ведення агресивної війни будівлям (будинки, школи, лікарні, музеї, театри тощо), виробництвам (заводи, фабрики, майстерні, обладнання тощо), інфраструктурним об'єктам (дороги, мости, шляхопроводи, склади, опори та лінії електроживлення, трансформаторні станції, залізничне полотно, залізничні та товарні станції тощо), техніці та обладнанню (автомобілі, трактори, комбайни, мотоцикли, велосипеди, спеціальна техніка, комп'ютери, принтери, діагностична апаратура тощо); в) повне відшкодування шкоди, завданої підприємствам, установам, організаціям та державі; г) повне відшкодування втраченої вигоди або втраченого заробітку через втрату роботи, скорочення виробництва, вимушене переміщення осіб, підприємств, установ та організацій в інші регіони держави чи в інші держави, вимушене згорання виробництв, підприємницької діяльності тощо.

Список санкцій, а також інших заходів впливу на державу-агресора та її посадовців, може бути розширений, як і перелік умов можливого зняття санкцій із держави-агресора у майбутньому, та бути відкритим. При цьому щодо Росії як держави-агресора, яка розгорнула криваву й жорстоку агресивну війну проти України без будь-якої підстави та без будь-якого приводу і постійно грубо порушує взяті на себе міжнародні зобов'язання, світова спільнота має запровадити кілька важливих додаткових вимог та обмежень, без виконання яких жодні санкції та обмеження не можуть бути скасовані чи пом'якшені: 1) виведення всіх російських військ, російських спецслужб та посадовців із усіх окупованих Росією територій; 2) передача всіх окупованих Росією територій державам, яким ці території належать

відповідно до норм міжнародного права; 3) повна демілітаризація Росією Чорного, Азовського, Балтійського і Каспійського морів; 4) заборона Росії проводити військові навчання, розміщувати постійні чи тимчасові військові табори, військові полігони чи стрільбища або розташовувати будь-які військові частини, військові центри, військові заклади, склади боєприпасів та будь-які інші військові об'єкти ближче, ніж за двісті кілометрів від українського державного кордону та державного кордону будь-якої сусідньої держави (за винятком розташування обмеженої кількості прикордонних постів та контрольно-пропускних пунктів прикордонної служби, що можуть мати на озброєнні лише легку стрілецьку зброю; 5) заборона Росії проводити військові навчання, розміщувати військові бази, постійні чи тимчасові військові табори, військові полігони чи стрільбища або розташовувати будь-які військові частини, склади боєприпасів та будь-які інші військові об'єкти на території інших держав поза межами державного кордону Росії.

Окрім того, російська держава має сприяти у проведенні досудового слідства щодо військових злочинів проти держави Україна та громадян України, здійснених починаючи з 2014 року російськими військовослужбовцями, співробітниками російських спецслужб і поліції, російськими найманцями, учасниками незаконних збройних формувань (у тому числі терористичних угруповань ДНР і ЛНР), колаборантами, а також передати осіб, які підозрюються у вчиненні військових та інших злочинів, для розгляду їхніх справ судом. Російська держава має публічно принести офіційні вибачення (у тому числі на засіданні Генеральної Асамблеї ООН) перед жертвами російської агресії 2014–2022 років і взяти на себе зобов'язання щодо відмови від будь-яких територіальних претензій до України та будь-яких інших держав. Такі вимоги й обмеження мають бути затверджені Генеральною Асамблеєю ООН у вигляді відповідної резолюції за рекомендацією міжнародної конференції держав, прихильників миру, соціального прогресу, міжнародного правопорядку і загальної безпеки.